

Parity of different codes on the basis of the mature creative works of Lesya Ukrainka are analysed in the research. The main idea of the text is revealed through semantics of the topos of the drama. A number of codes which are typical of the most of interpretations focus on the code of belief. Names are of great importance in any text of Lesya Ukrainka. Each name is a concept which forms the image. It makes an associative aspect of the work more profound, emphasizes the issue of the work and its main idea. Floral signs of the dramatic poem "Martian the lawyer" is the objective of this article. The article studies the semantics of such signs as lilly, rose, bay, oak, agave that play an important role in the representation of the dramatic poem's image system. Traditionally, plants in dramas are not limited to decorative function and perform a semantic function. In the drama "Martian the lawyer" the semiotic system of each of the main characters is endowed with expressive floral character that enables a deeper understanding of the essence of the characters of heroes. Floral symbols (lily, rose, laurel, oak, agave) indicate that not everyone of the characters is ready to sacrifice. There are no any serious humanitarian projects which are possible without it. They become milestones of human development.

Semiotics, code, sign, symbol, semantics.

УДК 81'373.612:811.11

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ДВОМОВНОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ТЕЗАУРУСА ФАХОВОЇ МОВИ ПСИХОЛОГІЇ

В. В. Тарасова, кандидат філологічних наук

Розглянуто проблему розробки двомовного термінологічного ідеографічного словника фахової мови психології. Виявлено принципи укладання двомовного термінологічного тезауруса з психології, подано види тематичних груп, встановлено типи лексико-семантичних зв'язків між словами.

Двомовний термінологічний ідеографічний словник, тезаурус, гіпонімія, синонімія, термінологія, психологія.

Важливість словникарської справи для лінгвістики та культури в цілому неможливо переоцінити, оскільки «сучасна цивілізація – це цивілізація словника» [4, с. 14], а сучасна лексикографія виступає як «універсальна методологічна наука» [2, с. 3], коли словник розглядається як щабель моделювання мовної системи в цілому (загальнономовний словник) або підсистеми мови, будь-якої фахової мови (термінологічний словник).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині одним із найважливіших завдань лексикографії є проектування таких словників, які б на

рівні світових стандартів задовольняли велику потребу сучасної інформатизованої спільноти в систематизованій лінгвістичній інформації. З огляду на це тезауруси як словники, що не лише інвентаризують, а й систематизують лексичні одиниці у межах певної мовної підсистеми, потрапляють у поле підвищеної уваги фахівців. Ідеографічне представлення знань слугує не тільки засобом опису існуючих терміносистем, а й засобом систематизації та впорядкування термінологій, тобто ідеографічний опис термінології може розглядатися як моделювання терміносфери відповідної галузі знання і ширше – самого знання.

Історія укладання ідеографічних словників має довгу традицію: однією з найдавніших писемних пам'яток тезаурусного типу є створений ще в II-III століттях до н. е. санскритський словник «Амара-коша». Серед наукових праць, актуальних і нині, найвідоміші такі тезауруси: словник П. Роже для англійської мови, П. Буассьєра – для французької, Ф. Дорнзайфа – для німецької, Х. Касареса – для іспанської. Вагомий внесок у розбудову тезаурусної проблематики зробили Ш. Баллі, Н. Ю. Шведова, В. В. Морковкін, Ю. М. Караулов, Ю. Д. Апресян, О. С. Баранов та ін. У комп'ютерній мережі Інтернет успішно функціонують і розвиваються тезаурус WordNet, багатомовна електронна лінгвістична база EuroWordNet, створені за аналогією до них бази GermaNet, BalkaNet, RusNet та багато інших.

Враховуючи той факт, що бурхливі темпи розвитку в усіх сферах діяльності людства призводять до розширення контактів та глобалізації процесів фахової комунікації, варто констатувати той факт, що назріла нагальна потреба в комплексних дво- та багатомовних термінологічних словниках, оскільки вони уможливають обумовити єдині загальні межі термінологічного поля певного фаху на рівні декількох мов [6, с. 197]. Іншими словами, лексикографічні доробки вважаються важливим кроком до упорядкування, стандартизації лексики певної галузі знання, адже такий словник, будучи результатом лексикографічного опису певної термінології, виступає нормативним документом, у який входять кодифіковані терміни, що орієнтують користувачів на правильне їх застосування. Це, у свою чергу, буде сприяти покращенню контактів і порозумінню між фахівцями різних країн. Саме тому аналіз особливостей і принципів укладання двомовних термінологічних ідеографічних словників є вкрай **актуальним**.

Мета дослідження – визначення принципів укладання та розробка методики проектування двомовного тезауруса фахової мови психології.

Виклад основного матеріалу. Тезаурус є типом такого словника, який подає лексичний склад мови за семантичними розрядами (поняттєвими рубриками) різного ступеня узагальнення і кількості з перехресним групуванням [8, с. 17]. У нашому дослідженні під терміном «тезаурус» (синонім – «ідеографічний словник») розуміється загальномовний словник неалфавітного типу, в якому експліцитно відображені системні семантичні відношення між одиницями.

Однією з провідних характеристик словника, що визначає як його структуру, так і обсяги, є його тематична спрямованість, або підмова опису. За тематичною спрямованістю тезауруси поділяються на:

1) загальнономовні, котрі представляють лексичний склад усієї мови і здебільшого є дуже об'ємними (Merriam-Webster Online Thesaurus, Visual Thesaurus, EuroWordNet, електронний тезаурус Роже);

2) спеціалізовані, або словники підмов, які представляють певну галузь науки або просто об'єднують слова за тематикою (напр., STW Thesaurus for Economics, NASA Thesaurus, Thesaurus of Medical Words and Phrases).

Загальнономовний тезаурус відрізняється від спеціалізованого / термінологічного цілою низкою рис:

1. В основу спеціалізованого тезауруса кладеться домінуюча наукова концепція, тоді як синоптична схема загальнономовного тезауруса будується під впливом ідеологічних і світоглядних факторів.

2. Сам характер лексичного матеріалу, що відображається цими словниками, принципово відмінний. Із цього випливає, що відображення лексичної системності в спеціалізованому тезаурусі наперед визначене позамовними обставинами, терміносистемою описуваної галузі, а загальнономовний тезаурус здебільшого сам моделює лексико-семантичну систему.

Розробляючи основні принципи побудови двомовного термінологічного ідеографічного словника фахової мови психології, ми виходили з концепції системної організації лексики і структурної побудови семантики слова, висвітленої у дослідженнях таких фахівців, як Ю. Д. Апресян, Л. М. Васильєв, В. Г. Гак, О. С. Герд, П. М. Денисов, Ю. М. Караулов, В. В. Морковкін, Д. М. Шмельов та інші. Аналіз праць цих фахівців дали нам змогу визначити основні принципи організації лексичного матеріалу у словнику зазначеного типу. Це принцип системності, принцип варіативності та принцип перетинання.

Принцип системності реалізується в побудові лексико-семантичного поля, усередині якого знаходяться дрібніші групи лексем, між якими встановлюються синонімічні, антонімічні, родо-видові та інші типи відношень. Кожна лексема має бути всебічно описана як елемент певного лексикографічного типу чи декількох типів, якщо вона лежить у точці їх перетину. При цьому всі особливості вказаного типу повинні описуватися за однією схемою у різних частинах словника. З іншого боку, в описі кожної лексеми мають бути вказані й усі її специфічні властивості.

Втілення принципу варіативності виявляється у тому, що у кожній лексико-семантичній групі визначається іменник-домінанта, що виражає основну семантику групи слів, та інші лексеми, що мають додаткові семантичні ознаки порівняно з домінантою і конкретизують таким чином її значення.

Принцип перетинання [1] задіяний під час аналізу слів складної семантики, які за своїм значенням можуть входити одночасно до кількох груп слів, куди їх і включено. Наприклад, іменники **psychoticism** (*a dimension of personality derived from psychometric tests, which appears to indicate a degree of emotional coldness and some cognitive impairment*) [11, с. 579] – психотизм), **neuroticism** (*a mental or personality disturbance not attributable to any known neurological or organic dysfunction; an enduring*

tendency to experience negative emotional states [11, с. 497] – *невротизм*) входять і до підгрупи «**Mental Disorders**» («Психічні захворювання»), і до підгрупи «**Psychodiagnostics**» («Психодіагностика»).

Ці принципи складають загальну теоретичну концепцію словника і визначають діапазон типів розміщеної у ньому лексикографічної інформації.

Отже, розглянемо специфіку двомовного тезауруса фахової мови психології. Виходячи з назви, можна стверджувати, що в моделі такого словника будуть поєднуватися риси термінологічного, ідеографічного та перекладного словників, тобто базовими характерними ознаками такого словника є тематичне згрупування лексики однієї мови з одночасним перекладом іншою мовою. Основним цільовим призначенням двомовного термінологічного словника є розкриття сучасного значення терміна. Він може слугувати засобом перекладу, сприяти виробленню термінологічної норми та її затвердження як обов'язкового варіанта, допомагати фахівцям удосконалювати рівень володіння певною фаховою мовою. Іншими словами, словники такого типу забезпечують ефективність та усувають двозначність у спілкуванні в різних галузях науки, техніки чи виробництва, виступаючи посередниками між фахівцями, чим ще раз підкреслюють свою актуальність та універсальність. Наступною його особливістю є те, що такі словники укладаються, керуючись принципом системності й тим самим отримали статус «помічника» в структуруванні, класифікації, моделюванні понять і зв'язків тієї чи іншої предметної галузі, яка обумовлює коло інтересів певної групи фахівців. Їхню базовою метою є відновлення семантичних відношень і зв'язків між лексичними одиницями певної фахової мови, які порушені в словниках, побудованих тільки за алфавітним принципом. Під зв'язками розуміють синонімічні, антонімічні, омонімічні, родово-видові, асоціативні, зв'язки за принципом «частина-ціле», «об'єкт-ознака» і т.п. [8].

Проведений аналіз літератури показує, що аспектам опису та параметризації двомовних термінологічних ідеографічних словників присвячено вже значну кількість робіт [1; 2; 3; 6; 8]. Проте, незважаючи на плідну розробку теорії укладання словників цього типу у вітчизняній науці, наразі в лінгвістиці не склалося консолідованого підходу до загальних принципів роботи над створенням двомовних термінологічних ідеографічних словників, до кінця не з'ясовано особливості їх структурної організації. У рамках термінологічної лексикографії рішення цих задач тільки намічається. Таким чином, варто наголосити, що фундаментальним завданням сучасної термінологічної лексикографії є обґрунтування та побудова єдиної концепції розробки двомовних термінологічних ідеографічних словників.

Надалі вважаємо за потрібне представити власну концепцію розробки відповідного словника, спираючись на найістотніші позиції різних дослідників у межах означеної проблеми.

Одним із основних питань термінологічної лексикографії є визначення принципів відбору термінів, які треба внести в словник. Аналіз спеціальних праць з цієї проблематики [1; 7] дозволяє дійти висновку, що серед мовознавців тривають дискусії щодо проблеми визначення принципів,

якими доцільно керуватися при відборі мовних одиниць до двомовних ідеографічних термінологічних словників. Єдиним положенням, у якому науковці одностайні, є те, що базовими джерелами словників такого типу мають бути автентичні фахові тексти, а саме: монографії, публікації результатів теоретичних та експериментальних досліджень, статті в періодичних фахових виданнях [1; 7]. Пріоритетність вищезазначених джерел обумовлена їхньою специфікою: насиченістю термінологічною лексикою, яка розкриває наукові поняття певного фаху й забезпечує їх однозначним трактуванням.

Першочерговим завданням двомовного термінологічного ідеографічного словника є подання терміна як складової частки системи та репрезентація системності конкретної галузі знання чи професійної діяльності через системність термінології. Слід зазначити, що у мовознавстві є цілий спектр способів вичленувати слова, які передають те або інше поняття, тобто належать до одного лексико-семантичного поля (ЛСП): синтаксичний, психофізіологічний, психолінгвістичний, статистичний, метод семантичних множників тощо. Але більшість дослідників [1; 4; 5; 8; 9; 10] схильються до формування ЛСП на основі семантико-логічного критерію. Згідно з цим критерієм, слова, які входять до поля, повинні бути семантично адекватними поняттю, яке лежить в його основі [3, с. 89]. Інакше кажучи, значення лексеми належить до певного ЛСП, коли його семна структура містить риси концепту цього поля. Саме цим критерієм ми керувалися у процесі формування вибірки.

Відбираються такі мовні одиниці, котрі є частиною лексичної системи відповідної фахової мови (об'єднуються категоріальною семою «приналежність до психології» (*psychology is the science of the mind or of mental states and processes* [11, с. 74])).

Системність має проявлятися і в самих тематичних групах, які об'єднуються на основі семантичної та функціональної спільності й у межах яких проявляються гіперо-гіпонімічні, синонімічні, антонімічні відношення. Для вирішення цієї проблеми необхідно провести логіко-понятійний аналіз терміносистеми, який включає компонентний аналіз дефініцій термінів. Варто зауважити, що при розробці будь-якого термінологічного словника невід'ємною складовою та умовою є логіко-понятійний аналіз як фахових текстів, так і дефініцій, оскільки в дефініції перелічуються диференціальні ознаки об'єкта, які виділяють його шляхом ідентифікації з іншим родо-видовим поняттям [4; 9; 10]. Специфіка відповідного аналізу полягає в тому, що в словник заносяться всі термінологічні одиниці, які є планом вираження тієї чи іншої складової логіко-понятійної системи, тобто визначальним фактором є співвіднесеність з тим чи іншим поняттям у логіко-понятійній системі, незалежно від суб'єктивного відношення автора словника. Таким чином, метою логіко-понятійного аналізу є виявлення всієї ієрархії понятійної структури конкретної галузі знання чи професійної діяльності.

Логіко-понятійний аналіз проводять за таким алгоритмом: 1) гіперо-гіпонімічний аналіз дефініцій термінологічних одиниць англійської фахової

мови психології. Цей етап передбачає виділення в гіперо-гіпонімічних дефініціях родового поняття та його видової ознаки. Таким чином, нами було виділено родові поняття в термінологічних дефініціях, наприклад, ***cognitive psychology*** – *an approach to psychology that emphasizes internal mental processes* [11, с. 129]; 2) категоріальний аналіз родових понять англійської фахової мови психології, які були зафіксовані на першому етапі дослідження. Основним завданням категоріального аналізу є виділення базових категорій англійської фахової мови психології, що відбувається за рахунок віднесення вже виділених родових понять до категоріальних понять; 3) згрупування термінів за понятійними полями. На цьому етапі необхідно було розбити термінологію англійської фахової мови психології на понятійні поля. Наступним кроком була побудова моделей понятійних полів. Спеціальні поняття створюють систему, формують понятійне поле.

У функціональній лінгвістиці тезаурус є практичним способом репрезентації номінативної сфери природної мови (слів, словосполучень, стійких висловів, фразеологізмів, фразових номінантів) як сукупності засобів вираження мовної картини світу. Мовна картина світу в цій методологічній площині виступає як феномен, що виконує функцію зберігання та вираження ідеального (однобічного) когнітивного досвіду мовного колективу. Отже, картина світу є системотвірним чинником сфери номінації природної мови. Стратифікація смислового континууму на складові частини (поняттєві зони) здійснюється не з метою визначення субстанціональних характеристик семантичних одиниць, а для виділення мінімальних функціональних одиниць – семантем.

При побудові на основі даних компонентного аналізу функціонально-ідеографічної моделі лексики саме семантема стає тим дескриптором, що організує навколо себе номінативні одиниці, оскільки ономасіологічний аспект лексикографічної роботи є таким, що спрямований на розкриття закономірностей продукування мовлення (від сигніфікату до засобів його вираження).

Таким чином, логіко-понятійний аналіз дефініцій термінологічних одиниць англійської фахової мови психології дозволив виділити близько сотні категоріальних понять, які було згруповано в поля на базі ієрархічних відношень між елементами.

У запропонованій моделі двомовного тезауруса фахової мови психології за результатами дефінітивного й категоріального аналізу терміни згруповані за 4 великими тематичними галузями: 1) «**Psychology Theory and Methodology**» («Теорія та методологія психологічної науки»); 2) «**Psychodiagnostics**» («Психодіагностика»); 3) «**Psychometrics**» («Психометрія»); 4) «**Mental Disorders**» («Психічні захворювання»). Крім рубрик, тезаурус містить також перелік типових підрубрик (модифікаторів), що відображають окремі аспекти аналізованих явищ. Наприклад, для тематичної рубрики «**Mental Disorders**» («Психічні захворювання») застосовуються такі підрубрики, як «**Sexual Disorders**» («Сексуальні розлади»), «**Common Disorders**» («Загальні психічні розлади»), «**Dissociative Disorders**» («Дисоціативні (конверсійні) розлади»), «**Personality**

Disorders» («Розлади особистості»), **«Childhood disorders»** («Дитячі розлади»), **«Sleep Disorders»** («Розлади сну») та ін.

Отже, побудовані понятійні поля англійської термінології фахової мови психології являють собою самостійну ієрархічну модель терміносистеми відповідної фахової мови, що є базисом під час розробки двомовного термінологічного ідеографічного словника фахової мови психології.

У двомовному термінологічному тезаурусі фахової мови психології наведені такі основні види лексико-семантичних відношень, які ми систематизували як:

1) ієрархічні відношення, або гіпонімія, зокрема дериваційна гіпонімія, представлені гіперонімами та гіпонімами;

2) однорівневі відношення, тобто синонімія (репрезентована абсолютними синонімами, зокрема фонетичними варіантами, стилістичними та дериваційними синонімами) й антонімія (представлена антонімами).

Словникова стаття двомовного термінологічного тезауруса фахової мови психології міститиме такі параметри: 1) мова: англійська, українська; 2) адресація: спеціалісти з психології: психологи, психотерапевти, психоаналітики, психологи-консультанти, психологи-терапевти, гештальт-терапевти, а також студенти, аспіранти, викладачі відповідних навчальних закладів та перекладачі, пов'язані з літературою з психологічної тематики; 3) вхід: одиниці англійської та української мов, а також за ідентифікаційним номером, з наданням фонетичної (наголос), граматичної (частина мови) інформації й наукової дефініції вхідного слова; 4) асоціативні параметри: спеціальні помітки семантичних відношень між термінами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Укладання двомовного словника-тезауруса з психології вимагає інтеграції теорії термінознавства та сучасної антропологічної лінгвістики, загальної лексикографії та термінографії, загальної ідеографії та ідеографічної термінографії, а також предметного знання – психології. Термінологічний тезаурус – це не просто перелік лексичних одиниць певної галузі знання, а цілісна лінгвістична модель, яка сприяє класифікації, зберіганню та передачі фахової інформації. Запропонований засіб опису лексики є ефективним для низки прикладних завдань, наприклад, для створення пошукових систем, що активно використовуються в системі Інтернет, оскільки до сьогодні практично всі пошукові системи орієнтовані на пошук лексеми, а не на пошук співвідношень між одним варіантом вираження мовного поняття й іншими.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженнях принципів лексикографічної параметризації фахових мов, оскільки лексикографічні доробки є важливим кроком до упорядкування та стандартизації лексики певної галузі знання.

Список літератури

1. Берков В. П. Двухязычная лексикография / В. П. Берков. – СПб. : СПУ, 1996. – 248 с.
2. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография / В. В. Дубичинский. — Вена-Харьков : Wiener Slavistischer Almanach, 1998. — 160 с.

3. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. — М. : Наука, 1976. — 355 с.
4. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и её лексикографическое описание: монография / З. И. Комарова. — Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. ун-та, 1991. — 156 с.
5. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А. М. Кузнецов. — М. : Наука, 1986. — 124 с.
6. Марчук Ю. Н. Компьютерная лингвистика : [учеб. пособие] / Ю. Н. Марчук. — М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. — 317 с.
7. Табанакова В. Д. Идеографическое описание научной терминологии в специальных словарях : дис. доктора филол. наук : спец. 10.02.21 / Табанакова Вера Дмитриевна. — Тюмень, 2001. — 284 с.
8. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева. — М. : Изд-во АН СССР, 1962. — 284 с.
9. Шмелев Д. Н. Проблема семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. — М. : Наука, 1973. — 280 с.
10. Oxford Dictionary of Psychology / [Ed. by Andrew M. Colman]. — Oxford : Oxford University Press, 2012. — 940 p.

Исследована проблема разработки двуязычного терминологического идеографического словаря по психологии. Выявлены принципы построения двуязычного терминологического тезауруса, представлены виды тематических групп, установлены типы лексико-семантических связей (синонимических, антонимических, родо-видовых) между словами.

Двуязычный терминологический идеографический словарь, тезаурус, гипонимия, синонимия, терминология, психология.

The article deals with the particular lexicographic aspects of languages for special purposes. The main attention is drawn to the bilingual terminological ideographic dictionary. The article describes the most important features of the ideographic dictionaries, treats the problem of the basic approaches to the bilingual terminological thesaurus compiling. The functional ideography as a descriptive method of vocabulary dictates modeling a valuable-organized notional zones of language world picture and ascertaining nominative units which are explicators of included in zone composition semantemes. The ideographic dictionary of psychology terminology recreates the vocabulary system organization, which is here divided into dictionary entries close to semantic fields by its structure. The principles of the psychology bilingual terminological thesaurus compiling, thematic groups, types of lexical-semantic relations (synonymic, antonymic, hyponymic) between the words are revealed.

Bilingual terminological ideographic dictionary, thesaurus, hyponymy, synonymy, terminology, psychology.